

TEMES VILA-REALENCES

SERIE II NÚMERO 1

PUBLICACIONS DE L'IL·LUSTRISSIM

AJUNTAMENT DE VILA-REAL

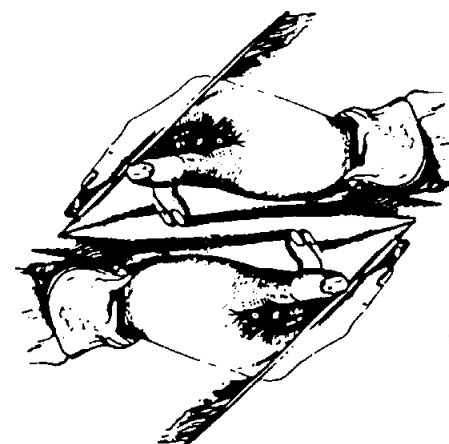
ACTA DEL JURAT QUALIFICADOR

POEMES, de JULI AVINENT

VIATGERS, relat de Joan Damià Benet

COLERA NOSTRAS, estudi d'Emili Benet

PREMIS AT DE VILA-REAL 1984

ACTA DEL JURAT QUALIFICADOR

POEMES, de JULI AVINENT

VIATGERS, relat de Joan Damià Bautista

COLERA NOSTRAS, estudi d'Emili Obiol

1.ª EDICIÓ, 1984

© Il·lustríssim Ajuntament de Vila-real.

Editor: Il·lustríssim Ajuntament de Vila-real; Plaça de la Vila; Vila-real.

Il·lustracions: Josep Castell.

I. S. B. N. 84-505-0681-6

Dipòsit Legal, CS. 605-1984.

Impressor: Serriols-Sichet-Herrero, S.A.

Avgda. del Cedre, 26 al 30. Tel. (964) 52 18 99.

12540 Vila-real, 1984.

**PREMI
"TARONGINA DE PLATA"**

"COLERA NOSTRAS"

**Una aproximació al còlera de l'any
1885 a la ciutat de Vila-real**

EMILI M. OBIOL i MENERO

NOTES:

- Abreviatures utilitzades:
 - A. M. V. – Arxiu Municipal Vila-real.
 - A. P. V. – Arxiu Parroquial Vila-real.
(Arxiprestal de Sant Jaume).
 - B. O. P. – Butlletí Oficial Província.
 - A. M. - - Actes Municipals.
- Els números entre parèntesi corresponen a la bibliografia inclosa al final. Les notes a peu de pàgina s'indiquen en números volats.

Agraïment de l'autor: He d'agrair les fotografies a Ferran Ferrer. Sense la seua col.laboració gràfica aquest capítol no hauria estat possible.

I. INTRODUCCIÓ.

Les revoltes polítiques, els capgiraments d'ordre públic i els desencadenaments torrencials de fenòmens meteorològics, al costat de les revolucions de la salut pública que causen nombroses víctimes, minen la tranquil·litat del poble, fomenten l'emigració i escampen el pànic, la riquesa i la prosperitat, perden importància. I en realitat, el còlera de l'any 1885 a Vila-real comportà tot això i més.

Per sí mateix l'estudi d'un fet que afecta a una bona part de la població és transcendental, i aquest ho és; però si a més a més, l'any que ve s'acompleix la centúria de l'esdeveniment, cobra de bell nou actualitat i vigència.

Intentarem fer un relat i reconstrucció dels fets ocorreguts a partir de les tres fonts disponibles com són: l'Arxiu Municipal de Vila-real, l'Arxiu Parroquial de l'Església Arxiprestal de la mateixa ciutat i per últim, la premsa de l'època representada pels periòdics "La Plana Catòlica" i "El Clamor de Castellón" que respectivament manifesten el conservadurisme i el progressisme del moment. Un balanç demogràfic i comparatiu amb d'altres ciutats semblants el completarà.

II. CONSIDERACIONS GENERALS SOBRE EL CÒLERA DEL 1885.

El còlera, enfermetat asiàtica, apareix a Europa i per tant al País Valencià amb la Revolució dels transports i el segle XIX, és per això, que les epidèmies més importants són d'aquest segle: 1830, 1846, 1865, 1883, 1885 i 1892. La lluita contra el fenomen fou ràpida però fins les investigacions de Pasteur i Koch no es descobrí res positiu.

El còlera del 1885 entrà a la costa oest de la Mar Mediterrània per Barcelona, i precisament, un dels capdavanters en la seua investigació va ésser un català, Jaume Ferran. Aquest metge, totalment ensopit en la matèria i perplex davant l'elevat nombre de víctimes, després d'un viatge a França i investigar al seu laboratori de Tortosa, descobrí una vacuna que des d'un primer moment li valgué el despreci del Govern d'Espanya i dels metges prohoms del moment com el Nobel Ramón i Cajal (1).

La seua vacuna o "remei Ferran" com es va conèixer popularment, va ser prohibida malgrat els bons resultats que estava donant a Alzira i València (2).

Mentrestant el còlera continuava matant i de debò. Tant és així, que en els comunicats oficials, ja no se'l qualifica d'epidèmia, sinó de pandèmia, és a dir, de malaltia de poca intensitat relativa, però de gran extensió, influència i irradiació. De les 120.254 persones finades, més de la meitat s'acumularen en només set províncies, però els seus veritables efectes es sentiren en vint-i-dues, dins del territori d'Espanya.

Enfront d'aquestes xifres una pregunta és obligada, ¿què haguera passat d'autoritzar-se la vacuna Ferran?. Però també d'altres es podrien formular: ¿quina responsabilitat va tenir la prohibició de la vacuna en el cas concret de Vila-real?, ¿va significar el còlera del 1885 l'eliminació de l'Antic Règim en els aspectes diaris i quotidians en matèries com higiene individual i col·lectiva, així com de vivenda i ciutat?. Totes aquestes preguntes avui tenen una difícil resposta, però de ben segur que un apropament al problema, encara que siga incipient, sí que es podrà obtenir o almenys deduir.

III. CARTOGRAFIA DEL CÒLERA DEL 1885 A LES COMARQUES DE CASTELLÓ.

L'enfermetat penetrà a les comarques valencianes a través dels ports marítims, i més en concret, pel d'Alacant. Des d'allí s'eixamplà arreu del país.

Els primers casos els trobem a Novelda i Alacant el 1884 i segons González (3) procedeix de Marsella. A principis del mes de gener de l'any següent ja el trobem a València, i és amb la vinguda de l'estiu quan el còlera s'estableix ací a casa nostra.

La primera comarca afectada fou precisament la de contacte, La Plana, entre d'altres raons per ser veïna del Camp de Morvedre, darrera comarca pròpiament valenciana. La forma d'expansió del còlera ací prengué el tipus de taca d'oli, i en conseqüència els pobles afectats foren per ordre: Navajas, Segorbe, Soneja, Vilavella, Nules, Borriana, Betxí i la Vila-real (vore Mapa 1).

El cas de Castelló de la Plana ciutat representa l'excepció, perquè malgrat la seua proximitat al focus infecció, no es va vore afectada en la mateixa intensitat com a conseqüència d'un millor acordonament de

la ciutat i unes vigilàncies molt més estretes, factors ambdós, relacionats amb el títol de capitalitat i de residència del funcionariat polític i sanitari.

Alcalà de Xivert i Vinaròs varen ser l'altre punt important de contagi, i els pobles responsables d'estendre'l al Maestrat.

En conjunt, moriren a la província 6.351 persones segons Nadal (4), d'un total de 301.198 habitants, això és, el 2,10 per cent. Juntament amb Castelló de la Plana, les províncies més afectades foren: Terol, Saragossa, Almeria, Granada, i com no, València i Alacant.

IV. PANORÀMICA DE VILA-REAL CAP A L'ANY 1885.

El poble segueix sent quasi exclusivament una contrada agrícola. És el moment immediat al "fet taronjaire" i quan deixa d'estar en potència el fenomen de les primeres roturacions del secà tradicional que venen acompanyades per les innovacions d'adobs (guano del Perú) i de varietats (mandarines) presentades per Polo de Bernabé i Borràs.

El negoci dels cítrics comença a veure's clar i també, i en el mateix sentit, s'enceta la veritable revolució dels transports a La Plana amb el projecte presentat aquest any per Josep Puig de la Bellacasa, per a reatitzar un ferrocarril de via estreta des d'Onda al Grau de Castelló, tot i passant per Vila-real, amb la finalitat de traure amb més facilitat i rapidesa la taronja i el taulellet.

Aquest trenet, conegut popularment com "La Panderola"¹ començà els seus viatges mercantils i de passatgers l'any 1888 entre la capital i el seu grau. A Vila-real i Almassora arribà un any després, mentre que a Onda ho féu el 1890. Més tard, el 1907 s'allargà de Vila-real a Borriana i el port. Desaparegué a setembre del 1963 (32).

Climatològicament la desena del vuitanta fou d'una inclemència marcada. El dia 4 de setembre del 1882 i el 9 del mateix mes del 1883 tenen lloc unes pluges torrencials que en les seues revingudes fan malbé les collites consegüents (5). I més encara, les gelades de març del 1883, del gener del 1885 (6) i la calamitat de l'enfermetat vegetal anomenada popularment "negreta" (coneguda per primera vegada), només agreugen

1. Etimològicament té l'accepció de carret lleuger de dues rodes. Aquest significat que quasi es cenyia a la realitat, per xicotet i lent, fou el nom del trenet que circulà durant 75 anys la comarca.

la situació de la citricultura i dels conreus d'horta sobretot, ja que, aquests darrers encara representaven una extensió pròxima al terç de les terres d'horta regades pel Millars.

Urbanísticament la Vila continua sent, si seguim el plànol de B. Traver (7) datat el 1909, un poble travessat per les séquies del riu Millars, i majoritàriament per les tres més importants: Sequieta, Sequiola i Séquia Major (33), l'aigua de les quals s'utilitzava tant per a rentar, regar o beure segons la localització de l'usufructuari, amb totes les condicions i conseqüències antihigieniques que això duu. Els corrals i vaqueries tant dins del poble com pels seus voltants són nombrosos, i la ciutat (millor dit el poble, puix no assolirà aquest títol fins 1904) està composta per "casas con dos pisos y muchas de ellas de uno y algunas de tres o más" segons Sarthou (8). El Cens Oficial demostra que el 1887, és a dir, dos anys després de la pandèmia, la totalitat dels edificis encara no tenen aigua correnta i potable —l'assoliran el 1899—, i així com tampoc evacuació directa. D'altra banda la població encara està molt disseminada arreu del terme municipal amb 698 alqueries, si bé totes no estan habitades. La població total del terme, incloses Les Alqueries del Riu Sec², arriba a 12.916 habitants, repartits en 3.604 edificis, dels quals el 14 per cent són d'Alqueries.

Socialment Vila-real és un poble rural inserit en el moment polític de La Restauració (1876-1898) i afectat, si més no, pel desastre colonial filipino-americà, el moviment emigratori a l'Àfrica del Nord —concretament alguns vila-realencs anaren a Argèlia i Tunícia— coneguts com els "pieds noirs", i sobretot per la Tercera Guerra Carlista.

L'analfabetisme és elevat, puix com diu Lacomba (9), la línia Castelló de la Plana-Badajoz representa els índexs més alts en aquest aspecte.

La propietat tant rústica com urbana està repartida arreu, però malgrat el minifundisme, aleshores prou incipient, ja comencen a aparèixer els "homens rics" o "senyorets", que controlen el poble des de la Casa de la Vila, ara dirigida pel Partit Conservador de Cánovas del Castillo. L'ejercici econòmic de l'any 1885 fou el següent (10):

2. Aquest topònim que durà fins ben entrat el segle XIX, i que per tant és l'escaient, inclou els llogarets de Bonastre, Bellavista, Bellaguarda i Bonretorn. El nom actual "del Niño Perdido" prové per la construcció d'una capelleta el 1683 per frares de Cabriel, que ací tenien terres, sota l'advocació de Nuestra Sra. del Niño Perdido (34). Bo seria que avui, ja pròxima la independència, es recuperara el nom autòcton: "Alqueries del Riu Sec".

— Instrucció Pública	14.540,21 ptes.
— Càrregues de Justícia	55.578,87 ptes.
— Calamitats Públiques	4.000,00 ptes.
— Beneficiència Municipal	6.916,05 ptes.
— Obres Públiques i N. constr.	8.943,63 ptes.
— D'altres	10.921,55 ptes.
TOTAL	133.829,26 ptes.

V. RECONSTRUCCIÓ DEL PROCÉS PANDÈMIC. CRONOLOGIA.

Enfront del coneixement superficial de l'enfermetat es decideix abans de l'estiu renovar les Juntes Locals de Sanitat, i exigir als passatgers que vinguen de València un Certificat del Llatzeret de la ciutat de Xàtiva (11).

V. I. JUNY

El procés endèmic començà el dia 5 de juny del 1885, en el que una circular del Governador Civil, D. Eugenio Villalva, obligava a enviar notícies diàries. Alhora, aquest organisme i l'Ajuntament de la Vila decidiren emprendre diferents acords. Entre les mesures del primer s'ordenà utilitzar clorur de mercuri i calç per desinfectar i acordonar les ciutats afectades. El segon disposa tancar totes les escoles, establir un Hospital de colèrics a l'escola de menuts del carrer l'Hospici, i l'ampliació del cementeri, tot i encarregant a dues persones per a la conducció dels morts (12).

El dia 27 es tallà l'aigua a la Sequieta per desinfectar-la, les dues ermites pròximes al poble, Santa Quitèria i la Verge de Gràcia són convertides en Llatzerets, es creà un nou hospital de colèrics en el darrer pati a mà esquerra eixint pel carrer l'Ermida (13), i finalment es decideix dur a la Verge de Gràcia.

Aquests quatre fets representen les solucions màximes quan és ara el moment de major incidència del còlera: no se pot regar, els llocs d'esplai es reconverteixen, i en un punt de desesperació baixen a la Verge, com passà l'any 1757 quan es declarà patrona, no sense crítiques i oposició al respecte (14):

"La única medida propuesta por la Junta y aceptada por el Ayuntamiento ha sido traer a la Virgen... para hacerle rogativas... y en la Iglesia se amontona el pueblo durante dos horas diarias que dura la función,

saliendo algunas gentes con náuseas y vómitos producidos por el calor y la sofocación. Esto será muy católico pero a todas luces antihigiénico”.

El to dur empleat pel diari de l'esquerra, aleshores en l'oposició, contrasta vivament amb l'augment del sentiment religiós de l'època, i que precisament el 1885, culminà amb el IV centenari de la canonització de Sant Vicent Ferrer.

El moment preocupant de l'epidèmia amb la màxima mortalitat coneguda a La Plana, fa que les persones acomodades aprofiten l'esdeveniment per fugir com passà a Borriana (15), o pel contrari ajudar en les seues possibilitats a superar la malaltia mitjançant donatius privats, com fou el cas d'En Santiago Puchol amb 250 pessetes. Igualment el Rei d'Espanya concedí 1.000 pessetes d'un total de 10.000 per a la província i la Diputació 500 de 25.000; totes elles per a invertir en (16): “raciones de pan y arroz para los pobres, a razón de una libra de pan y dos onzas de arroz por individuo”, el que ens demostra l'estat de misèria i fam que patia Vila-real com a conseqüència de l'enfermetat.

Ràpidament sorgiren les conseqüències centrades sobretot en:

– Les contribucions fiscals: les 514.982 pessetes a pagar en contribució rústica³, varen tenir que ser aplaçades no sense problemes. La certificació pertinent d'afectat per l'epidèmia, així com les males collites i plagues, feren eixir desordres públics, que si bé no arribaren a la violència física com a Lluçena, sí que foren importants.

– El Ferrocarril: Aquest restà paralitzat pràcticament durant el moment àlgid de la pandèmia. Les mesures preses per la Societat de Ferrocarrils d'Almansa, València i Tarragona, titular de la línia local (avui integrada en R.E.N.F.E.), des del dia 17 fins que passaren les circumstàncies foren:

- . El tren 55 Tarragona-València, no podrà expedir bitllets entre Vila-real i Albuixech, ambdós inclosos.
- . El tren 58 a l'arribar a Vila-real, sofrirà una inspecció sanitària abans d'entrar a Castelló de la Plana.

Aquests fets que obstaculitzaven el lliure intercanvi de passatgers i mercaderies, tal vegada, varen ser uns dels més importants i efectius en la prevenció de la capital.

3. Per contribució urbana 104.773 pessetes, mentre que els impostos pecuaris pujaven a 13.001 pessetes. (13)

Primer emplaçament del cementeri de Vila-real. En la fotografia, com en l'actualitat, el fossar és ocupat pel mercat. Al fons hi observem la porta lateral del creuer de l'Arxiprestal, i a l'esquerra els porxes tapiats corresponents a l'antic jutjat.

Perspectiva de Vila-real des de l'oest, tot i situant la segona localització del cementeri. El còlera de l'any 1885 determinà el canvi a l'indret actual

Una de les séquies principals del Riu Millars, La Sequiola, al seu pas per l'Alameda o Murà a l'altura de l'edifici de la Comunitat de Regants —tercera casa per la dreta—. Són de destacar les dones rentant i estenent en la mateixa séquia.

La trilla del blat i de l'ordi en les eres pròximes al sud de la vila fou una constant fins ben entrat el segle actual. El treball dur i costós ocupava a tota la família.

V. 2. JULIOL

La situació tremendament delicada fa aparèixer moltes vegades inconexions i paradoxes que només afectarien, més si cap, a la morbiditat ja molt estesa.

Així el Rei, en data 29 de juny autoritza al Dr. Jaume Ferran vacunar a les zones afectades, però el 13 de juliol queda totalment prohibida tota inoculació. La mala organització comença a fer-se quotidiana, i així en plena epidèmia —26 de juny— els llauradors eixen al camp degut a un comunicat segons el qual només en morí un eixe dia. La realitat fou una altra al morir-ne setze (17). A principis de mes el cementeri és profanat (18), de la mateixa manera que el cordó de Santa Quitèria és boicotejat pels tartaners del Llatzeret, que faciliten l'entrada a Vila-real a canvi de menjar i aigua de fonts.

El Governador visita la Vila, ordena soterrar la Sequieta, fumigar i arruixar l'Església, i juntament amb el Senador del Regne Sr. Mariscal demana ajut al Govern de la Nació per als pobles de Nules, Sogorb i Vila-real (19).

En sessió de primer de juliol es triat alcalde En Ramon Latorre i Battalla (20), que poca cosa pogué fer en la decisió majoritària de la Comunitat de Regants de suspendre la Junta General, màxim organisme de la Institució. L'aigua, un dels principals factors que propaguen el còlera, però que és necessàriament vital per la vida econòmica i humana de Vila-real, queda tallada.

Alguna cosa pareguda passà en les operacions preliminars a la lleva del 1885. Els 149 reclutats, dels quals en moriren 7, s'incorporaren més tard a causa de la pandèmia, cosa que no succeí a València i Alacant que quedaren exemptes aqueix any (21).

El nou alcalde augmenta la quantitat destinada a calamitats en 3.623,60 pessetes (22), però paradògicament, les revisions sanitàries del ferrocarril a Vila-real ja no són imprescindibles des del 27 d'aquest mes.

V. 3. AGOST

Les condicions higièniques de Vila-real segueixen sent paupèrrimes, desgastades i caduques, mentre que les solucions són sempre extremes, tardívoles i en la majoria dels casos, i això sí que és important, ineficients. Tant és així, que el cementeri per l'elevat nombre de defuncions, l'emplaçament i els problemes psicològics d'aleshores derivats de la mateixa malaltia, ha de canviar-se de localització (23), acordant-se el posar-

lo a 1 km. al NW de la ciutat on encara roman.

“El que existe en la actualidad no reúne las condiciones de capacidad que necesita el número de habitantes de esta villa, y porque su proximidad a la misma es una amenaza constante, por haber nichos sin lápidas y en estado deplorable, para la salud pública”.

L'economia i el nivell de vida de les comarques afectades és insostenible, i per a subsanar les pèrdues humanes i monetàries es prenen una sèrie de decisions polítiques entre les que hi destaquen (24):

- a) Donació d'un dia de sou de tots els empleats civils de l'Estat; la meitat per als militars. El dia 30 es farà de bell nou.
- b) Obrir una subscripció pública, el rendiment de cadascuna s'aplicarà a la província respectiva.
- c) Rebaixar la quarentena de 10 a 3 dies per a conciliar els interessos del comerç i de la salut pública.

Una carta del President del Govern Espanyol, Sr. Cánovas del Castillo a l'Opinió pública, ens informa dels esdeveniments i situació general:

“El Gobierno ha mejorado lazaretos y hospitales, ha acudido y acude sin cesar al remedio de las mayores necesidades, ha establecido inspecciones médicas, ya con recursos en metálico ya con elementos personales y materiales de asistencia o de defensa allí donde ha sido más necesaria, pero los medios de la Administración, sin el apoyo de la caridad individual y sin el esfuerzo y sacrificio de las asociaciones humanitarias, no han bastado en ningún país para mitigar los rigores de un mal de la intensidad del que sufrimos”.

En resum, que la situació política, social i sobretot econòmica féu necessari tornar a la realitat encara que l'epidèmia no havia desaparegut ni molt menys a Vila-real ni a altres poblacions.

Després de tres mesos de forta pandèmia a la Vila, el Te Deum es cantà el dia 7 de setembre, encara que fins ben entrat aquest mes, els morts per còlera seguien estant presents diàriament. Circumstància que encara s'allargà fins novembre al prohibir-se visitar els cementeris el dia de Tots Sants (25).

VI. BALANÇ I ANÀLISI DEMOGRÀFIC.

El número de víctimes en una pandèmia sempre resulta inferior al que en realitat va ocórrer. La subinscripció, producte de la por i de la pressa per no contagiar-se, és una constant en el còlera de 1885.

D'ací precisament, que en les dues fonts consultades apareguen algunes inconexions en quant al total de víctimes i al procés de desenvolupament diari de l'enfermetat. Així, a l'Arxiu Municipal la malaltia comença el 5 de juny i finalitza el 19 d'agost, contràriament a l'Arxiu Parroquial comprén des del 6 de juny fins el 7 de setembre. L'explicació és senzilla, el primer només hi registra els casos inequívocament coleriformes, mentre que l'Església inclou també les enfermetats derivades.

La **periodicitat** d'epidèmies a la comarca, i per tant a Vila-real sempre ha estat elevada. Pérez Puchal (26), ens diu que entre 1843 i 1869 —ho podríem allargar fins 1885— l'assiduitat és de 2,4 anys, i que les més sovintejades eren: pigota, xarampió, tos ferina i diftèria entre els xiquets, i tifus i còlera entre els adults (vore gràfica 5 quadre D). El còlera va romandre entre nosaltres durant tot el segle XIX, i si seguim a Traver (27):

	<u>ANYS</u>	<u>MORTS</u>	<u>HABITANTS</u> (Vila-real)
	1834	450	
	1854	386	
	1865	106 (1 %)	10.743 (en 1860)
	1885	657 (5 %)	12.916
TOTAL	0051	1.599	

Traver, que segueix “La Estadística de Epidemias” de l'Ajuntament, malgrat ser un contemporani de la pandèmia, dóna 10 víctimes més de les que en realitat oficialment moriren. Ell compta “doscientos noventa varones y trescientas sesenta y siete hembras” (28), quan en realitat, i segons la dita “Estadística” són: 290 homes i 357 dones, el que representa un total de 647 morts i no 657 com diu ell.

Respecte al **nombre d'afectats** pel còlera sabem que foren 1.092 (vore gràfica 3) repartits per sexes entre 480 homes i 612 dones segons “La Estadística”. En conjunt, malgrat totes les inexactituds pròpies de les fonts consultades, la mortalitat va assolir el 65 per cent dels atacats.

La **virulència cronològica** de la pandèmia va tenir el seu cim el dia 21 de juny amb 26 difunts. Després continua el seu ritme de mitja entre 9-13, fins que renai secundàriament i definitiva amb la vintena de juliol amb 20 morts per a anar progressivament desapareixent. La comparació de sengles arxius permet apreciar diferències. A l'arxiu Parroquial de Sant Jaume (APV).

— La pandèmia es perllonga fins setembre.

-- Es produeix una major regularització diària en els morts.

-- El cim de l'epidèmia ve retardat un dia, el 22 de juny.

La causa bàsica és comuna per aquests punts: l'acumulació dels morts i la poca funcionalitat de l'estructura sanitària.

Les altres enfermetats que completaven la malaltia per excel·lència foren: Gastro-Enteritis, Mala Dentició i Neumonia (vore gràfica 5, quadre D).

L'epidèmia va repercutir de manera diferent segons l'edat i el sexe (vore gràfica 6). En primer lloc apreciem una sobremortalitat femenina 120x100, si bé, inferior a la mitja del total nacional 131x100 (29). Les dues úniques excepcions són els dos esglaons de 6-13 anys i els òbits de 0 a 3, justificables per la característica vegetativa al naixer sempre més xiquets. Òbviament els més afectats foren els compresos entre 25-40 anys per les seues ocupacions i el medi on vivien quotidianament. En ambdós grups les dones són les que més morbiditat ostenten (Gràfica 7).

Atenent a les professions i estat civil, trobem (vore gràfica 5, quadres B i C) que els fadrins, al ser els que realitzaven les pitjors feines --soterrar, conduir els morts, fumigar i arruixar-- i en unes condicions mèdiques deplorables, varen ser els més perjudicats. En el grup de casats contràriament, les dones resultaren més atacades com a conseqüència de suportar la pobra infraestructura domèstica.

Resultats tots ells, que en conjunt portaren una baixa en els matrimonis, una disminució de fecunditat i una minvació relativa de la natalitat, que a la llarga durà una escassetat de braços.

Circumstàncies que s'agreuen més segons la diferent classe social. D'aquesta manera, els llauradors a jornals --la gran majoria del Vila-real d'aleshores i d'adés-- representen el 40,6 per cent de la mortalitat total, enfront del 2,01 per cent dels rendistes. Amb sarcasme, i al respecte "El Clamor de Castellón" deia (30):

"¿Qué Gobierno Republicano ni qué Tribunal de Justicia independiente podrá obrar con más igualdad que el cólera?"

La Natalitat i la Mortalitat seran estudiades a partir de les dades de l'Arxiu Parroquial durant la quinzena 1877-1890.

En línies generals s'hi observen les tòniques demogràfiques del període, basades en la natalitat en un augment de la mitja quinzenal respecte a l'anterior (1862-1877), al passar de 476 a 494 els naixements. Això és, mantenint-se acusadament alta pels voltants del 38 per cent (allò normal del període per a altres zones seria del 35 per cent), si bé matisada

l'any del còlera que la fa baixar al 36 per cent pels seus 486 batejats en 1886, que són, precisament els nascuts de l'any anterior (vore gràfica núm. 9).

La Mortalitat, per la seua banda també es manté alta i sobretot, molt més oscil·lant. Entre les dues quinzenes vistes més amunt es passa en xifres absolutes de 2.995 fins 4.635 difunts, tot i comptant els 904 morts de l'epidèmia; morts, que si hi descomptem els endèmics es queden en 357 anuals, que és, més o menys, la mitja del període estudiat i que està fixada en 347 (vore gràfica núm. 8).

En conseqüència el creixement vegetatiu serà acceptable i positiu per l'època amb una mitja de 163, o millor amb xifres absolutes de 2.282 habitants. Però això sí, creixement sempre puntualitzat de manera inqüestionable pel fenomen del còlera del 1885.

Esquemàticament tenim:

	(1877-1890)		(1885)
	Xif. Absolutes	Mitja	Xif. Absolutes
Natalitat	6.917	494	486 habitants
Mortalitat	4.635	331	904 habitants
Cr. Vegetatiu	2.282	163	-418 habitants

VII. COMPARACIÓ DEMOGRÀFICA AMB UN CAS SEMBLANT: ALZIRA.

Les dades anteriors ens han informat sobre les incidències del còlera⁴ del 1885 a Vila-real, on realment, va arrambar el carrer i la ciutat sense cap obstacle que el detingués.

A Alzira, pel contrari, la pandèmia reculà de la mà de la vacuna Ferran, que arriba a eixa ciutat valenciana de La Ribera del Xúquer --molt pareguda a la nostra en localització, demografia i ocupacions econòmiques-- a principis d'abril (31). En un primer moment tingué el vist i plau del Ministre de la Governació d'aleshores Sr. Romero Robledo, però després, sense saber ben bé per què, es va vore perseguida i prohibida. El següent quadre tret de "La Memoria Testimonial" (Apèndix A) és representatiu:

4. Tot aquest desastre demogràfic i social fou ocasionat per l'anomenat "vibrio cholerae", que és un bastonet corbat d'una o dues micres de longitud i que tria els medis oxigenats, conegut popularment com l'enfermetat del còlera. El descobrí per a la humanitat el Dr. Koch.

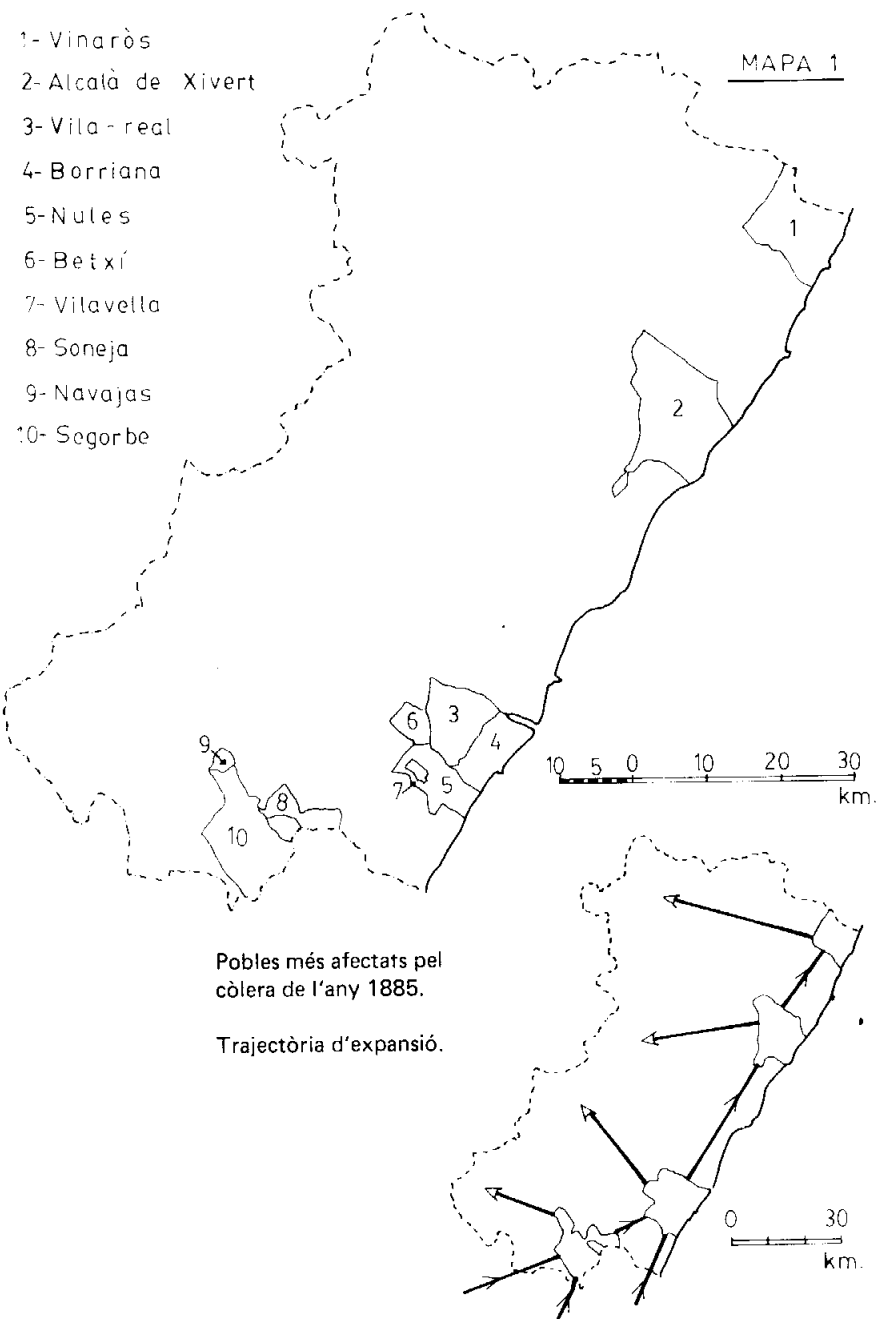
	Alzira	Vila-real	
Població	16.000	12.916	
Atacats/Inoculats ..	7.043	1.092	(No inoculats)
Morts	66	647	

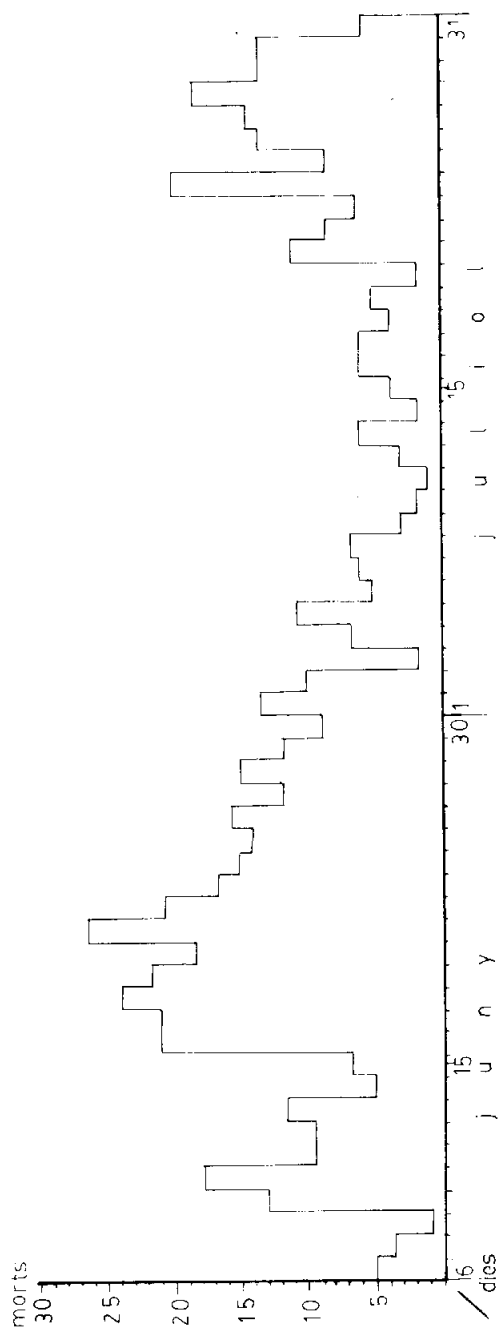
En paraules, que malgrat la diferència d'afectats entre Alzira i Vila-real amb percentatges del 44 per cent i 9 per cent, els morts significaren respectivament 0,4 per cent i 5 per cent.

Tal vegada, si l'administració haguera accedit a la vacunació Ferran, no solament Vila-real sinó també totes les altres ciutats afectades, recordarien l'any 1885 d'una altra manera.

- (1) TERUEL PIERA, S.: "La Medicina en Valencia 1841-1892". Inst. Inoc. Valencia, 1974, p. 96.
- (2) LOPEZ PIÑERO, J. M.: "Medicina, Historia y Sociedad", Ariel, Barcelona, 1969, p. 63.
- (3) GONZALVEZ PEREZ, V.: "Notas sobre la Demografía de la Provincia de Alicante" en Cuadernos de Geografía, núm. 11. Univ. Valencia. p.39.
- (4) NADAL, J.: "Historia de la Población Española del siglo XVI al XX". Ariel, Barcelona, 1976, p. 158.
- (5) TRAVER GARCIA, B.: "Efemérides de Villarreal" en Historia de Villarreal, Imp. Botella, Villarreal, 1909, p. 44.
- (6) FONT DE MORA, LL.: "Taronja i caos econòmic", 3 i 4, núm. 5, Valencia, p. 40-46.
- (7) TRAVER GARCIA, B.: "Historia de Villarreal". Imp. Botella, Villarreal, 1909. Apéndice.
- (8) SARTHOU CARRERES, C.: "Geografía del Reino de Valencia". Alberto Martín, Barcelona, 1930. Veu: Villarreal.
- (9) LACOMBA, J. A.: "Historia Social de España siglo XIX", Guadiana, Madrid, 1979, p. 103.
- (10) Actes Municipals. Octubre 1884. (A)rxiu (M)unicipal (V)ila-real.
- (11) (B)oletín (O)ficial (P)rovincia. 15 abril 1885.
- (12) Actes Municipals. 14 febrer i 30 maig del 1885. A. M. V.
- (13) Actes Municipals. 10 juny. A. M. V.
- (14) Periódico: "El Clamor de Castellón". Año I. 1885. Salida: jueves y domingo. Director: Enrique Perales. Carta 20 juny 1885.
- (15) "El Clamor de Castellón" 18 juny 1885.
- (16) Actes Municipals. 28 juny 1885. A. M. V.
- (17) "El Clamor de Castellón". 28 juny 1885.
- (18) "El Clamor de Castellón". 8 juliol 1885.
- (19) "La Plana Católica". Año II. 1885. Salida: Miércoles-sábado. 7 juliol. Organó Oficial del Partido Católico Tradicionalista.
- (20) Actes Municipals. 1 juliol 1885. A. M. V.
- (21) Actes Municipals. 30 juliol i 13 d'agost. A. M. V.
- (22) Actes Municipals. 11 juliol. A. M. V.
- (23) Actes Municipals. 17 d'agost. A. M. V.
- (24) B. O. P. 26 d'agost 1885.
- (25) B. O. P. 27 d'octubre 1885.

- (26) PEREZ PUCHAL, P.: "Geografia de la Població Valenciana", L'Estel, València, 1977, p. 74.
- (27) OP. CITAT. 7, Vore les diverses epidèmies arreu de "Historia de Villarreal".
- (28) OP. CITAT. 7. p. 226.
- (29) OP. CITAT. 4. p. 183.
- (30) "El Clamor de Castellón". 30 juliol 1885.
- (31) OP. CITAT. 1. "Memoria presentada al Gobierno por los habitantes de Alci-ra". Vore-la al final del present estudi.
- (32) BURRIEL DE ORUETA, E. L.: "Desarrollo Urbano de Castellón", Estudios Geográficos, núm. 123, Madrid, 1971, p. 223, pp. 189-290.
- (33) OBIOL MENERO, E. M.: "L'aprofitament de l'aigua a l'Horta del Millars". Tesi de Llicenciatura inèdita. Fac. Geografia, 1983. Premi Extraordinari de Llicenciatura 1984. pp: 159. pàg. 73.
- (34) DOÑATE SEBASTIA, J. M.: "Datos para la historia de Villarreal". Vol. III i IV, pàg. 96 i 60 respectivament. Villarreal, 1973, 1977.

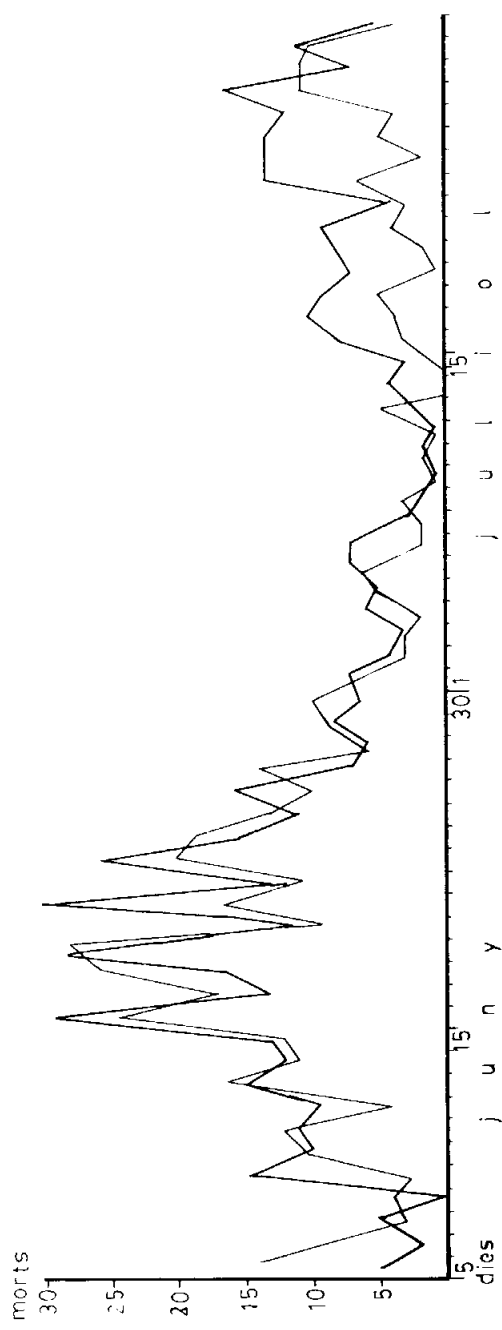
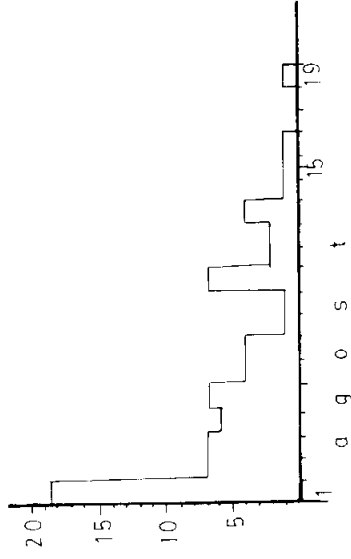

GRÀFICA Núm. 2

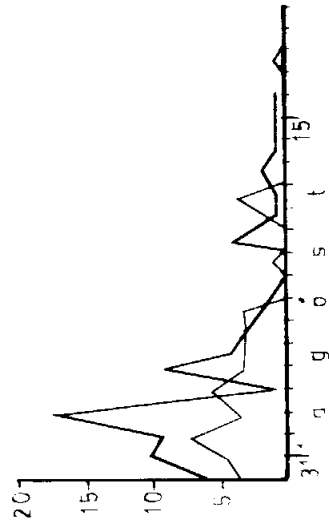
Seguiment del còlera de l'any 1885
en xifres absolutes.

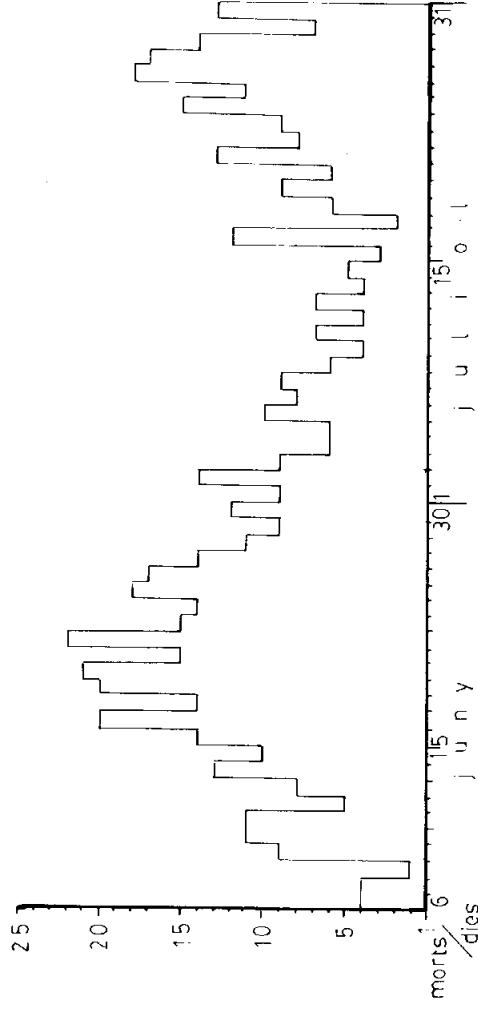
Font: A.M.V.(elaboració pròpia)

GRÀFICA Núm. 3
Defuncions segons sexe en el
còlera del 1885: — dones
- - - - - homens

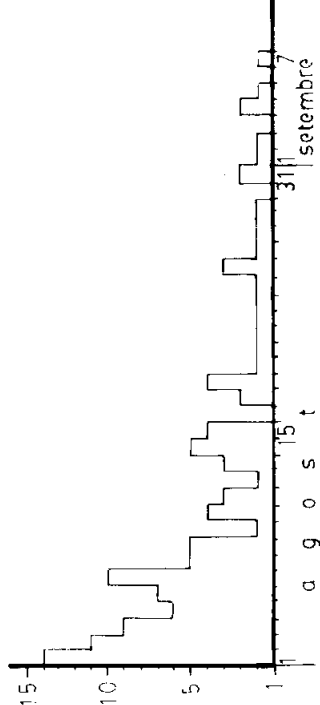
Font: A.M.V. (elaboració pròpia)

GRÀFICA Núm. 4

Evolució de la pandèmia del 1885 en xifres absolutes.
Font: A.P.V. (elaboració pròpia)

GRÀFICA Núm. 5

[A]

atacats		morts	
homes	480	290	
dones	612	357	
TOTAL	1.092	647	

[B]

		casats		viudus	
homes	140	116	33		
dones	144	153	59		
TOTAL	284	269	92		

[C]

mes	jornalers		artesans		lauradors		empleats		rendistes		altres					
	j	j	a	j	a	j	a	j	a	j	a	j	a			
morts	129	33	6	10	2	2	23	30	7	2	-	6	2	3	-	1
TOTAL	168		14		60		2		11		2					2

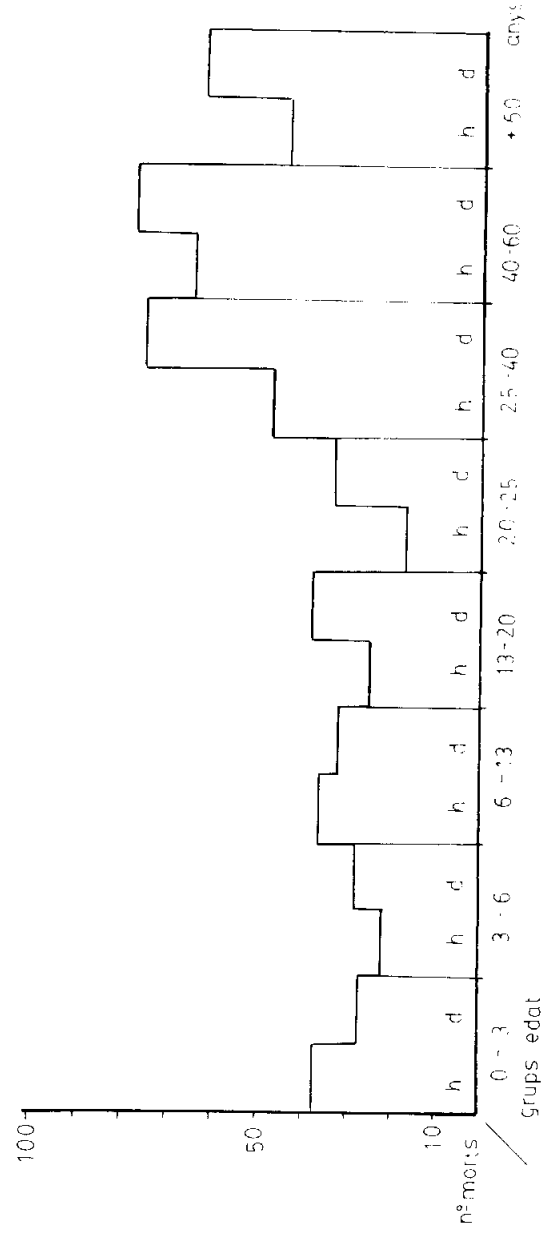
[D]

malalties de mort	
gastroenteritis	31
malta dentició	1
hepatitis	6
pneumònia	6
meningitis	4
difteria	4
estritis	4
apoplexia	3
cadarn	3
no especificat	15
C	0
e	1560

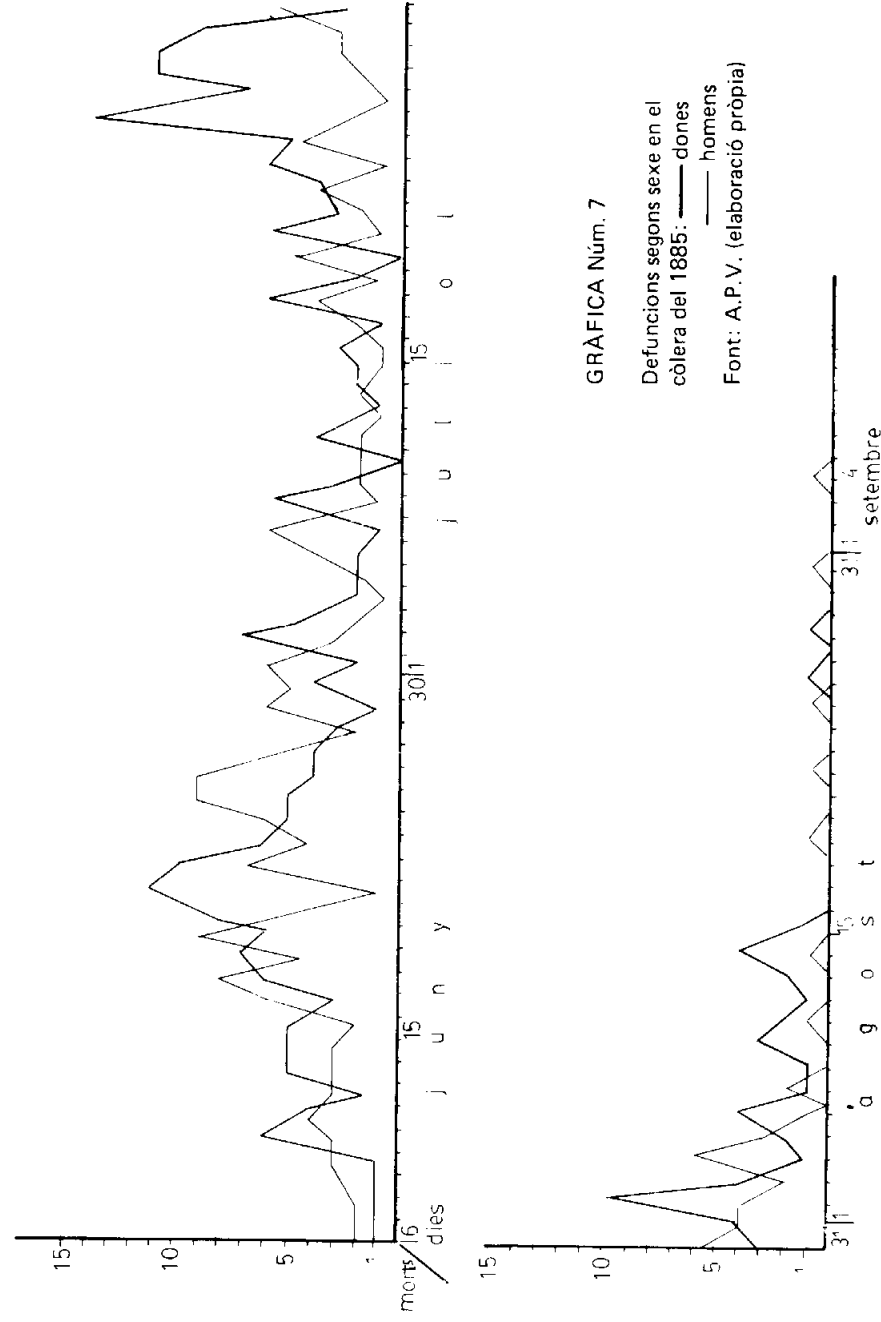
Dades d'incidència, estat civil i professió
Font: A.M.V. (elaboració pròpia)

Dades de malalties
Font: A.P.V. (elaboració pròpia)

GRÀFICA Núm. 6

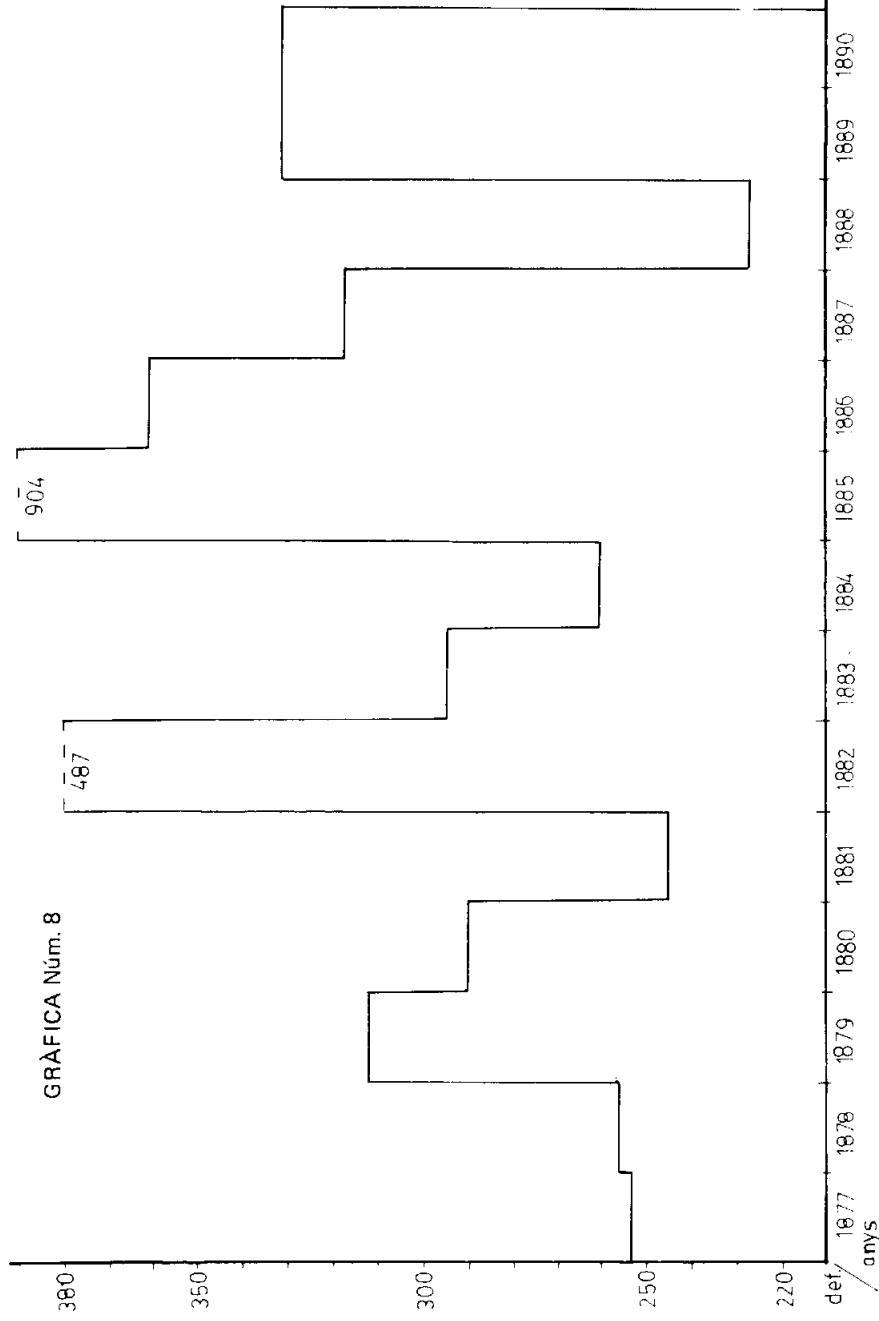
Incidència per sexe i edat: h = homens; d = dones.
 Font: A.M.V. (elaboració pròpia)

GRÀFICA Núm. 7

Defuncions segons sexe en el còlera del 1885: — dones
 — homens
 Font: A.P.V. (elaboració pròpia)

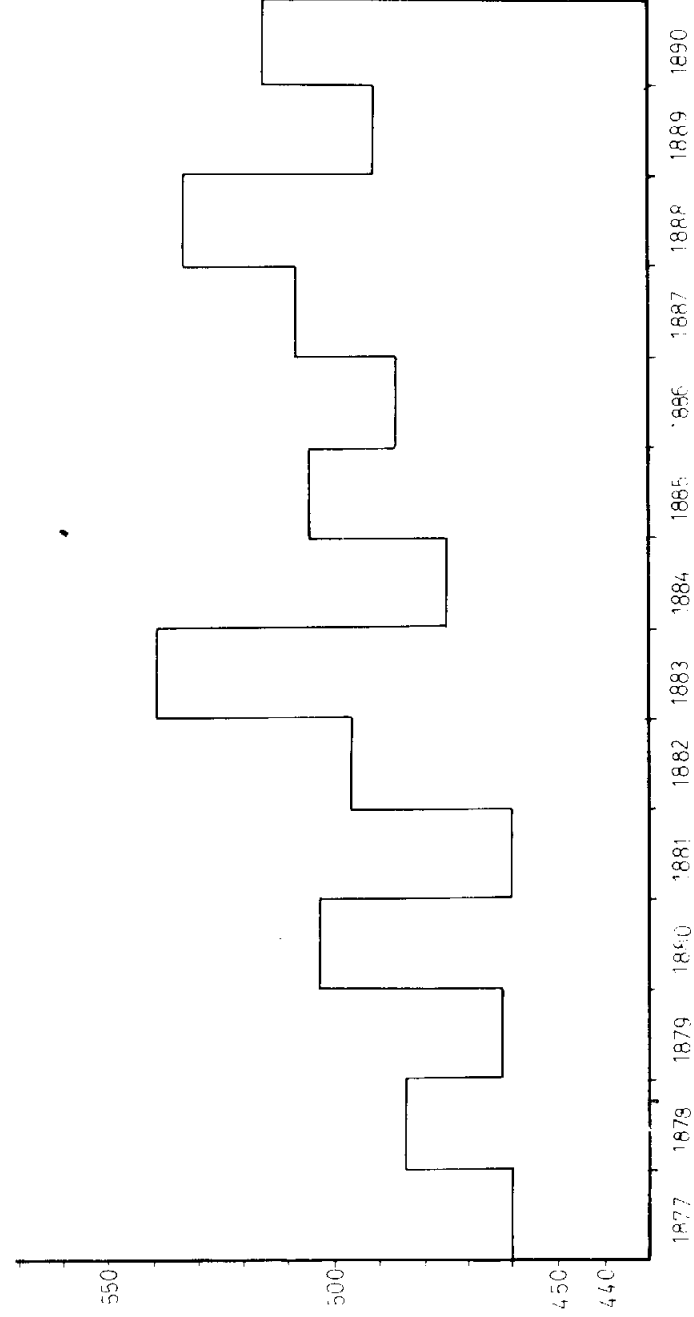
GRÀFICA Núm. 8

Morts totals en el període 1877-1890. Font: A.P.V. (elaboració pròpia)

GRÀFICA Núm. 9

Batejats en el període 1877-1890
Font: A.P.V. (elaboració pròpia)

APENDIX A

Memoria presentada al Gobierno por los habitantes de Alcira
(1885)

Un testimonio social acerca del cólera y la vacunación
de Jaime Ferrán

Los que escriben, habitantes de la ciudad de Alcira, en su propio nombre y en el de todos sus convecinos, sin distinción, a V. E. con el mayor respeto exponen...

Era el día 20 de marzo cuando, con la rapidez del rayo, se difunde por esta población la aterradora nueva de que en la próxima ciudad de Játiva se habían presentado algunos individuos invadidos de la mortífera enfermedad denominada cólera morbo asiático. Pocos días más bastaron para propagarse dicha dolencia a algunos pueblos limítrofes, y el 29 de marzo experimentó esta ciudad la triste sorpresa, mezclada de angustiosa conmoción, al tener noticia de haber ocurrido una invasión colérica en uno de sus habitantes. Desde entonces, aquella exótica calamidad ha continuado causando algunas víctimas, si bien se observa respecto a ella que hasta el presente, y por lo que afecta a esta población, se presenta con menos tendencia a generalizarse que en epidemias anteriores.

Describir a V. E. el cuadro que ofrecía esta ciudad al verse seriamente amenazada de la funesta epidemia sería tarea interminable y aún tal vez resulte enojosa. ¿Qué son las revueltas políticas, ni los trastornos de orden público, ni las pavorosas crisis económicas, ni el desencadenamiento fugaz y pasajero de los elementos atmosféricos o geológicos al lado de esas revoluciones de la pública salud, que bruscamente causan numerosas víctimas, minan la tranquilidad de los espíritus, esparcen el terror y el pánico, fomentan la emigración, paralizan todas las actividades y hasta secan las fuentes de prosperidad y de riqueza? Pues esto acontecía en Alcira durante el primer período de la epidemia actual. ¡Malestar, abatimiento, tristeza, luto, miseria por doquier!...

De pronto el nombre de Ferrán y el grito de ¡salvación! repercuten en el corazón de todos los alcireños...

Y es que un número considerable de alcireños, animados de la mejor buena fe, como el más laudable, humanitario y desinteresado propósito que les indujera a formar la ilustración y el celo del cuerpo médico de esta ciudad, conocedores de los trabajos científicos del doctor Ferrán, hallábanse convencidos de la base racionalista de la doctrina de este sabio en orden a la atenuación de la actividad patógena del "bacillus" y al modo de producir en el hombre un estado de colerización que podía constituirle inmune respecto al cólera, según se desprende del dictamen emitido por la Real Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona, votado y aprobado en sesión del 16 de marzo de este año, y fiando en la inocuidad de aquel procedimiento preservativo cual lo aseveraban los muchos y valiosos testimonios, algunos de ellos de reconocida autoridad, que figuraban en aquel proceso científico, anhelaron que llegase el momento en que pudieran ofrecerse como "materia noble", como "ánima cultísima" de aquel tan humanitario y trascendental problema.

Y el momento llegó. En el 25 del mes de abril pasado dieron principio en esta ciudad las inoculaciones preventivas contra el cólera morbo por el método del doctor Ferrán y bajo la inmediata dirección de este ilustre microbiologista, y en el transcurso de muy contados días practicó la inoculación en 7.043 individuos, cuya inmensa mayoría pertenecen a la clase proletaria, y posteriormente la reinoculación en 4.117, debiendo hacer constar muy alto, excelentísimo señor, que ni uno solo de ellos ha tenido que lamentar trastorno serio en su organismo ni consecuencia alguna desagradable como resultado o efecto de la inoculación, así como también que de las 22.320 inyecciones hipodérmicas de los cultivos del doctor Ferrán practicadas en dichas inoculaciones, apenas en seis u ocho individuos se han presentado simples flemones en la región inyectada debido a causas extrañas al cultivo, que ha terminado pronta y favorablemente por una supuración franca, exenta de septicemia o de otra complicación.

Para demostrar ahora el valor profiláctico de las inoculaciones, según los hechos rigurosamente observados en esta ciudad, bastará con presentar a la consideración y examen de V. E. el siguiente cuadro:

Población de Alcira	16.000 habitantes
Inoculados	7.043 habitantes
Reinoculados	4.117 habitantes

	No inoc.	Inoc.	Reinoc.	Total
Invadidos	121	14	9	144
Curados	48	10	8	66
Fallecidos	57	3	0	60
Existentes	16	1	1	18

Debe tenerse muy en cuenta que, de los tres fallecidos que corresponden a los inoculados, uno de ellos recibió la vacunación padeciendo ya la diarrea premonitoria; otro fue inoculado a las nueve de la noche, y al día siguiente, una de la tarde, después de percibir fenómenos propios de la vacunación y dedicarse a sus trabajos ordinarios con salud perfecta, fue atacado de cólera morbo; y la tercera, una niña de veintinueve meses que al tercer día de inoculada fue atacada, permaneciendo la familia tres días sin reclamar asistencia facultativa, hasta que murió de meningitis consecutiva.

Aquest llibre "Premis
Ciutat de Vila-real 1984"
s'acabà d'imprimir als
obradors gràfics de
Seriols-Sichet-Herrero, S.A.
el 9 d'octubre de 1984
Diada Nacional dels
Valencians